

NÉMET-NÉMET KAPCSOLATTÖRTÉNET

EILER FERENC*

Érdekképviselés a semmiből

A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület hálózat- és közösségépítése (1924–1940)

A magyarországi németek 1920 és 1945 közötti története közösségépítésként, sőt, kisebbségi nemzetépítésre tett kísérletként is értelmezhető. A negyed évszázad természetesen messze nem volt homogén időszak, hiszen a korszak kezdetén, a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE – Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) megalakításakor, sőt, ezután még csaknem másfél évtizeden keresztül szó sem volt arról, hogy a népcsoport (pontosabban annak vezetése) célul tűzné ki a párhuzamos gazdasági, kulturális, oktatási és igazgatási struktúrák kiépítését a magyar állam keretei között. Ez csupán a korszak végén, a II. világháború alatt, a Volksbund tevékenysége kapcsán vált a Német Birodalom által is hathatósan támogatott célkitűzéssé a kisebbséget irányító elit és a tagság egy része körében.¹ (A nagypolitikai háttér csak látszólag kedvezett az ilyen irányú, valójában évtizedeket igénylő törekvésnek, hisz a nemzetiszocialista Németország – a magyarországi német vezetők többségének valódi szándékai ellenére is – a népcsoport áttelepítésével, tehát magyarországi tartózkodásának végleges megszüntetésével számolt,² a magyar államnak pedig a német önszerveződést az élet csaknem minden területén lehetővé tevő engedményei dacára sem állt szándékában a népcsoport feletti ellenőrzést végleg és teljes egészében átengedni a Volksbundnak.)

* A szerző a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: Eiler.Ferenc@tk.hu

¹ Kántor Zoltán a (kisebbségi) nemzetépítést nemzeti elven való intézményépítésként és az identitás kialakításaként/erősítéseként definiálja. Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3. 225–226.

² A terv kiszivárgása komoly pánikot okozott a német lakosság körében. Természetesen voltak, akik örültek a lehetőségnek, de a többség elutasította a szándékot. Nem véletlen, hogy a Volksbund igyekezett hűteni a kedélyeket, s azt terjesztette, hogy a háború végén csak az önként jelentkezők hagyják majd el Magyarországot. *Baranya vármegye főispánja a belügyminiszternek*. Pécs, 1939. november 15. MNL OL K 149-1939-8-5725; *Budakörnyéki járás főszolgabírája a főispánnak*. Budapest, 1940. február 1. MNL OL K 28-194-1940-H-15446.

Az I. világháború előtt a „magyarországi németiség” mint különálló entitás nem létezett: nem voltak sem országos, sem regionális érdekképviseleti szervei sem politikai, sem kulturális, sem pedig gazdasági téren. Eltekintve az erdélyi szászoktól, akik egy rövid periódus kivételével csupán saját közösségük fennmaradásáért és különállásáért küzdöttek, s nem fordítottak különösebb figyelmet a többi német sorsára, az ország területén élő egyéb német közösségek (települések, régiók) a 20. század első évtizedéig valójában csupán egymás mellett éltek. A világháború után ez a helyzet alapvetően megváltozott. A Jakob Bleyer köré csoportosuló német „etnopolitikai vállalkozók” ekkor még meglehetősen szűk köre elhatározta, hogy felülről lefelé építkezve létrehoz egy szervezetet,³ amelyre alapozva a többé-kevésbé elszigetelt helyi közösségekből néhány jól megfogalmazott üzenet mentén idővel megteremthető lesz a korábban nem létező magyarországi német kollektív entitás.⁴

Bleyer kezdeti deklaratív céljai még csak arra irányultak, hogy egy komoly szervezeti háttérrel alapuló különállást érjenek el (disszimilációt) egy pszeudokulturális közösség (MNNE) megteremtése és megerősítése révén. A politikai szerepet vállaló germanista professzor sokáig úgy gondolta, hogy a magyarországi németiség önmeghatározásában a társadalmi adottságok miatt gond nélkül összehangolhatók lesznek a megteremtendő közösség nagypolitika által leginkább figyelemmel kísért, Magyarországra és Németországra koncentrálnak lojalitásai. Programja szerint a magyarországi németek a magyar (politikai) nemzet részei voltak, egyúttal azonban – hasonlóan a többi német kisebbséghez – természetes részei a német népnek is.⁵ Szemében ez adottság volt, a kötődések nem voltak egymással versengő lojalitások. Kétségtelen, hogy élete vége felé ez az egyensúly némileg elbillent a német (illetve ekkor már a népközösség) irányába, részben a magyar állam által kiváltott kudarccélmények, részben a megerősödő Németország propagandája, hangzatos ígéretei miatt. Bleyer közösségépítésének célja tehát még csupán egy, a saját kontúrjait élesen megrajzoló közösség társadalmi integrációjának és érdekvédelmének megteremtése volt.

A Volksbundnak a németek kizárólagos szervezetévé válásával (1940) s a magyarországi német társadalom minden szegmensét átfogni, nem ritkán gyökeresen újrászabályozni kívánó szervezőmunkájával ez az alapállás gyökeresen megváltozott.⁶ Itt már szó sem volt arról, hogy a német kisebbség a magyar nemzet része

³ Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 114.

⁴ A kérdésről l. Eiler Ferenc: A magyarországi német szervezetek történelempolitikai törekvései és a német kisebbségi sajtó (1921–1944). In: Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet, identitás, politika*. Budapest: Pestú Kalligram 2018. 87–117.

⁵ Fata, Marta: Minderheitenkonzeption und –politik Jakob Bleyers. In: Hambuch, Wendelin (Hg.): *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)*. Budapest: St. Gerhards-Werk Ungarn, 1994. 19.

⁶ A Volksbundról l. Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005.

lenne, a szervezet vezetői a németek pozícióját ekkor már a lojális állampolgár képében látták. A Németországhoz fűződő kapcsolatot pedig a faji alapon meghatározott népközösségi eszmének rendelték alá. A Volksbund hasonlóan a régió más államaiban tevékenykedő, kizárólagosságot nyert német szervezetekhez, túllépett az érdekvédelem programján, s valójában egy mindenre kiterjedő (kisebbségi) társadalom-/nemzetépítési programot valósított meg. Az volt a célja, hogy befolyását a magyar kormányzat (kényszerű) beleegyezésével a népcsoport minden tagjára kiterjessze, s olyan vertikálisan és horizontálisan is tagolt hálózatot hozzon létre, melynek révén a kisebbség életének gazdasági, kulturális, oktatási és egyéb vonatkozásait maga szabályozhatja – még ha a magyar államhatalom végső kontrollja mellett is.⁷

E tanulmány a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület közösség- és hálózatépítő tevékenységét vizsgálja. A szervezet célkitűzései és működésének politikai keretfeltételei mellett főleg a gyakorlati lépésekre, az alkalmazott módszerekre koncentrálok, miközben igyekszik megvonni a hálózatépítés mérlegét: számba veszi az elért eredményeket és az elszenvedett kudarcok okait is, kitérve a hatékonyságot korlátozó tényezőkre.

Az előzmények, az etnopolitikai vállalkozók és a célcsoport

Az MNNE építkezése nem teljesen a semmiből indult. A szellemi alapozás már a 19. század végén megkezdődött, amikor németországi társadalmi szervezetek figyelmét felkeltette a magyarországi németek asszimilációs veszteségének kérdése, s igyekeztek rábírní Berlin, hogy adja fel a Bismarck által korábban hangsúlyosan képviselt kisméret egységéből fakadó elzárkózást a kérdés iránt. A Schulvereine (Iskolaegyesület), majd az Alldeutscher Verband (Össznémet Szövetség) megpróbálta elérni, hogy a német kormány szorítsa rá a Monarchiát, s mindenekelőtt Magyarországot arra, hogy a kisebbség fennmaradását biztosító reformokat vezessen be a képviselő, az oktatás és a kultúra terén.⁸ A magyarországi német értelmiség egy viszonylag szűk körében is visszhangra leltek ezek az elképzelések, annál is inkább, mivel személyes tapasztalataikat megerősítve látták a németországi ébresztő hangokból. Az irodalom felől érkező bánáti sváb Adam Müller-Guttenbrunn vagy a gazdasági és politikai életben rendkívüli aktivitást kifejtő, rendszerkritikus Edmund Steinacker váltak a századfordulóra a változást követelők arcaivá.⁹ Utóbbi

⁷ A magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyvet (Bécs, 1940. augusztus 30.) I. uo., 397–398.

⁸ V. Windisch Éva: A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete (1867–1900). II. rész. *Századok*, 1964/5-6. 1118–1124.

⁹ Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2012. 122–125.

képviselőként az alsóházban is fel-felvetette a németek ügyét, nemritkán a nemzetiségi kérdés tágabb összefüggéseibe ágyazva, általában komoly felhördülést váltva ki ezzel.

A németországi szervezetektől nem teljesen függetlenül, sőt, azok szellemi és anyagi támogatását igénybe véve a századforduló után elindult egy belső erőket megmozgató szerveződés is, elsősorban a gazdaságilag tehetősebb, polgárosodó Bánátban, amely 1906-ban elvezetett a Magyarországi Német Néppárt (Ungarländische Deutsche Volkspartei) megalakulásához. A párt komoly szervezőmunkát fejtett ki, elsősorban a bánáti, illetve egyes bácskai településeken, de az 1910-es választásokon a közigazgatás hathatós ellenállásának – valamint a hagyományosan apolitikus német közösségek passzivitásának – köszönhetően nem tudott képviselőt juttatni a parlamentbe, később pedig a világháború kitörése akadályozta meg, hogy a szervezet kifussa magát.¹⁰ A rövid ideig az erdélyi szász politikusok egy részének támogatását is élvező tömörülés természetesen még a Monarchia kereteiben gondolkodott. Ha kézzelfogható politikai eredményt nem is ért el, a háború után néhány Magyarországon maradt településen korábban kifejtett aktivitása, illetve a sajtó révén annyi hatása mindenképpen lett, hogy voltak már a vidéki Magyarország településein olyan németek, akik tudomást szereztek arról, hogy az etnikai alapú pártpolitizálás követelése nem ördögtől való.

A fegyverszünet kihirdetése után, az új politikai helyzetben a magyarországi németeket is elérte a pártalapítási láz. Ehhez a politikai zűrzavar mellett kedvező háttért biztosított az a kormányzati szándék is, hogy a nemzetiségek esetleges szecessziós szándékát megelőzze, vagy szükség esetén engedmények révén blokkolja. A szociáldemokraták német tagozata mellett két irányzat küzdött egymással a következő években, kisebb-nagyobb megszakításokkal, különböző politikai háttérrel, idővel nevet változtatva. Az egyik, a főleg a polgárságra építő szász Rudolf Brandsch, majd annak Erdélybe való távozásával Guido Gündisch vezette irányzat volt, a másik pedig a katolikus konzervatív paraszti népességet, mint bázist megcélzó pártalakulat, amelynek élén Jakob Bleyer állt.¹¹ A választások eredményeként ezekben az években sikerült is képviselőket juttatniuk a nemzetgyűlésbe.¹² A téma szempontjából ennek az időszaknak az volt a legfontosabb következménye, hogy a pártok vidéki és fővárosi gyűléseket tartottak, választási agitációt folytattak, s ennél fogva az etnikai alapú politizálás lehetőségét eljuttatták a német lakossághoz. Ráadásul célba juttattak néhány fontos üzenetet is, mindenekelőtt az anyanyelv

¹⁰ Schödl, Günter: Ungarns deutsche Bewegung und mitteleuropäische Politik am Vorabend des ersten Weltkriegs. In: Schödl, Günter (Hg.): *Formen und Grenzen des Nationalen*. Erlangen: Institut für Gesellschaft und Wissenschaft (IGW) an der Universität Erlangen-Nürnberg, 1990. 327–355.; Seewann, 2012. 125–135.

¹¹ Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975. 16–18., 114–134.

¹² Uo. 129–131.

használatára, valamint a nemzetiségi oktatás fontosságára vonatkozóan. Az MNNE szervezése során ez rendkívül fontos adottságnak bizonyult, mert az etnikai alapú pártpolitizálást felszámoló konszolidációs időszakban az egyesület helyi csoportjainak megalakításánál több helyütt támaszkodhattak azokra az aktív személyiségekre, akiket ebben az időszakban ismertek meg.¹³

Az MNNE tényleges alapítója és a magyarországi németek vezéregyénisége 1933-ban bekövetkezett haláláig Jakob Bleyer volt, aki 1919–1920-ban a nemzetiségi ügyekért felelős miniszter posztját is betöltötte.¹⁴ Bleyer a békeszerződés előtti átmeneti években pártelnökként is részt vett a politikai életben. A konzervatív tábor fontos politikusaival kiépített kapcsolatai, nehezen kiharcolt németországi elfogadottsága, a némettség körében politikusként és a *Sonntagsblatt* alapítójaként megszerzett ismertsége, valamint nem utolsó sorban személyes ambíciói predesztinálták a magyarországi német kisebbség érdekeit képviselő szervezet (tényleges) vezetőjének szerepére. 1917-től kezdve személye a német ügyekben pár év alatt megkerülhetetlenné vált, még úgy is, hogy egyáltalán nem élvezte Bethlen István feltétlen bizalmát. Viszont rendelkezett egy olyan kapcsolati hálóval, amelyet felhasználva a Miniszterelnökség kényszerű beleegyezését követően hozzáláthatott egy kulturális egyesület kiépítéséhez. Bleyer egymaga természetesen kevés lett volna egy ilyen szervezet létrehozásához, majd mozgásban tartásához, ehhez szüksége volt azokra a német vagy német származású, vele bizalmi viszonyt ápoló munkatársakra, akik a megelőző néhány év alatt kerültek a látókörébe.

A magyarországi németiséget megszervezni próbáló, az MNNE-t és a *Sonntagsblattot* ténylegesen működtető, Bleyer köré csoportosuló „etnopolitikai vállalkozók” köre valójában meglehetősen szűk volt. Induláskor néhány német származású egyházi emberből, az 1918 utáni időszak német pártjaiban szerepet vállaló személyekből, egyetemi tanárokból és az egykori *Neue Post*ban működő újságírók közül került ki az a pár kisebbségi személyiség, aki aktívan is bekapcsolódott a szervezet tevékenységébe, miután az megkapta a zöld utat a Miniszterelnökségtől.¹⁵ Később a helyzet annyiban változott, hogy Bleyer a német értelmiség kinevelésének programját megvalósítva igyekezett minél több egyetemistát, majd egyetemi végzettségű embert bevonni az egyesület működtetésébe. Ennek eredményeként a harmincas évek elejére már nemesak bölcsész fiatalok tevékenykedtek a szervezet vezetőségében vagy annak megbízásából, hanem néhány ügyvéd, orvos

¹³ Az MNNE választmányi tagságának túlnyomó többsége vidéki, falusi volt. Lásd lentebb.

¹⁴ Seewann, 2012. 186–188.; Orosz László: A „nemzeti kisebbségek megtartása életbevágó érdeke a jövőendő magyar államnak [...]” Bleyer Jakob kormányzati szerepvállalása (1919–1920) a hazai németiség nemzetiségi törekvéseinek kontextusában. In: Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Veritas Évkönyv 2021*. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2022. 173–189.

¹⁵ Schwind, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1960. 100.

és műszaki végzettségű is. Ezeknek a fiataloknak egy része már egyetemi évei alatt a budapesti német Suevia egyesület tagja volt, kollégiumi férőhelyet, sőt német ösztöndíjakat kapott Bleyer támogatásának köszönhetően.¹⁶ Közülük kerültek ki azok a fiatal aktivisták, akik a vidéki csoportokkal tartották a kapcsolatot, rendszeresen meglátogatták őket, előadásokat tartottak számukra. Bleyer a húszas évek végétől kezdve egyre jobban támaszkodott rájuk, miközben számára is nyilvánvaló volt, hogy a fiatalok radikálisabb nézeteket vallanak nála.¹⁷ Bleyer halála után rövid időn belül szembe kerültek a kormány által is támogatott, Gratz Gusztáv vezette „mérsékelt” irányzattal, s 1935-ben megalapították a Népinémet Bajtársak (Volksdeutsche Kameradschaft) körét, amiből három évvel az MNNE-ből való távozásukat követően a Volksbund legszűkebb vezetősége is kinőtt.

Az MNNE-vel kapcsolatos stratégiát az első évtizedben Bleyer elképzelései, a Miniszterelnökség által megszabott és szigorúan ellenőrzött mozgástér, valamint Németország titkos anyagi támogatása határozták meg. Az aktivisták kiválasztása mellett annak a stratégiai kérdésnek az eldöntése is Bleyerre várt, hogy melyik társadalmi réteg legyen az egyesület célcsoportja, kiket próbáljanak meg elérni a szervezet lényegét közvetítő üzenetekkel, hogy aztán szerencsés esetben integrálhassák őket a helyi csoportok révén, megteremtve így az egyesület társadalmi bázisát. Természetesen nem okozott meglepetést, mivel ezzel kapcsolatos elképzelései már évekkal korábban kikristályosodtak. Pártelnökként, sőt már valójában ezt megelőzően publicistaként is azt hirdette, hogy a magyarországi németek megszervezésekor mindenképp előtérbe kell hozni a falusi lakosságra, ezen belül is a vallásos parasztságra kell koncentrálni.¹⁸

Volt ebben a meggyőződésben természetesen egy jó adag, a korszakban másutt is oly népszerű „parasztromantika”, de Bleyer, aki maga is elsőgenerációs értelmiségi volt, tisztában volt azzal a tendenciával is, hogy a németesség asszimilációs veszteségeinek jó része a városokban élők elmagyarosodásából származott.¹⁹ (Emellett ráadásul a munkásokat veszélyeztette egy további – számára kezelhetetlennek tűnő – „kisértés”: a baloldali mozgalmak szervezőtevékenysége.) A városok természetes olvasztótégelynek számítottak, míg a falvak kevésbé voltak kitéve a migrációnak, s a helyben maradó, földműveléssel foglalkozó lakosság esetében az anyanyelvi oktatás megléte esetén jó eséllyel lehetett arra számítani, hogy

¹⁶ Tilkovszky Loránt: A budapesti SUEVIA vándorcsoportjainak jelentései a magyarországi németesség helyzetéről 1934 nyarán. In: Bösze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 2000. 90. A Suevia belső viszonyairól lásd a táság levelét: *Erklärung*, Budapest, 1932. július. PA AA RAV Budapest 33.; Sz. és D. n. *Másolat a 10173/1938. VII. res. B.M. sz. iktatmányból*. MNL OL K28-210-1938-C-16396.

¹⁷ Pritz Pál – Marchut Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 2017/1. 27. (64. láb.)

¹⁸ Bleyer Jakab: A hazai Németesség. *Budapesti Szemle*, 1917/március. 436–438.

¹⁹ Windisch, É. V.: Die Entstehung der Voraussetzungen für die deutsche Nationalitätenbewegung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Acta Historica*, 1965/1–4. 19.

a német lakosság megőrzi több évszázados kulturális és nyelvi kötődéseit. Persze a Miniszterelnökség is szívesebben látta – ha már mindenképpen számolnia kellett egy német szerveződés feltehetően tartós jelenlétével –, hogy az aktivisták jórészt a tekintélytisztelő falvakban szervezkednek majd, mintha ugyanilyen intenzitással a városokban is jelen lennének. (Kivételt képezett ez alól, amikor az MNNE-t a választások előtt igyekeztek felhasználni a szociáldemokraták gyengítésére.²⁰) Bleyer és közvetlen munkatársai csak a húszas évek vége felé ismerték fel, hogy ha valóban át akarják fogni a magyarországi németiséget, akkor nem mondhatnak le a városok német lakosságáról sem. Különösen élesen vetődött fel ez a kérdés a német értelmiség kinevelése kapcsán, különösen a német gimnáziumok engedélyeztetésének követelésekor.²¹ Végül a Bleyer által felfedezett és szponzorált fiatalok vezette Volksbund idején vált hivatalosan is programmá, hogy a magyarországi németek szervezete igényt tart az összes, országban élő német elérésének lehetőségére és persze támogatására.

Az MNNE megalapítása

Budapest számára viszonylag gyorsan egyértelművé vált, hogy Németország hozzáállása a kisebbségi kérdéshez a háborút követően gyökeresen megváltozott. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a ténnyel a magyar kormányok komolyan számot is vetettek volna, sőt, az elkövetkező két évtized során többször is megpróbálták a berlini külügyi vezetést meggyőzni arról, hogy a helyzet kezelésére a bismarcki alapállás jelenti az egyedül használható stratégiát, mely szerint a magyarországi németek ügyét alá kell rendelni a két állam (természetesen magyar értelmezés szerinti) szövetségi érdekeinek.²² Azt azonban Berlinnek sikerült elérnie, hogy a német kisebbség és a Birodalom kapcsolata rákerüljön a magyar Miniszterelnökség problémakatalógusára, és azon állandó tételként szerepeljen, ugyanis a kérdést ügyesen összekapcsolta a magyar társadalom által várt és támogatott területi revízió megvalósíthatóságának problematikájával.²³ Így tehát már nem az volt a kérdés, hogy legyen-e a magyarországi németeknek országos (érdek-

²⁰ Tilkovszky Loránt: A Bleyer-portré problematikus vonásai. *Történelmi Szemle*, 1993/3–4. 266.

²¹ Bethlen ebben a kérdésben nem volt hajlandó engedni. Tilkovszky Loránt: Bleyertől Baschig. In: Uő: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs: JPTE TK, 1997. 63.

²² Például Kánya Kálmán berlini követ is erről igyekezett meggyőzni tárgyalópartnereit. *Köpké külügyminisztériumi osztályvezető összefoglalója Kányával folytatott megbeszéléséről*, Berlin, 1926. október 23. PA AA R 74176.

²³ Lásd ehhez A Német Birodalmi Kormány állásfoglalása a Királyi Magyar Kormány memorandumához. Berlin, 1931. december 1. In: Tilkovszky Loránt – Weidinger Melinda: *Magyar memorandum és német válasz. II. rész. Századok*, 2004/1. 193–195.

képviselői) szervezete, hanem csupán az, hogy az milyen mozgásteret kapjon, ki vezesse, és milyen jogosítványokkal rendelkezék.

Bethlen István mindenképpen szeretne volna elkerülni, hogy a németek pártot alakítsanak, egy országos hatókörű kulturális egyesület működését azonban – megszorításokkal – engedélyezhetőnek, sőt Németország elvárásai, valamint a határon túlra került magyar kisebbségek érdekei miatt engedélyezendőnek is tartott. Az MNNE alapszabálya azonban tartalmazta – s erre Bleyer figyelmét az évek során többször is felhívták –, hogy a szervezetnek kerülnie kell a direkt politizálást, s csak a kisebbséget érintő kulturális és oktatási kérdésekkel foglalkozhat.²⁴ Jelzi a magyar politikai elit ódzkodását a kisebbségek etnikai alapú politizálásától, hogy Bleyer zsarolásként fel is vetette a pártalapítás lehetőségét, amikor a kormányzat be nem tartott ígéretei miatt elfogyott körülötte a levegő.²⁵

Hiába tisztázódott gyorsan az a háttértárgyalásokon, hogy az országos német szerveződés jövőbeni kerete egy kulturális egyesület lesz, annak megalapítása, pontosabban működésének belügyminisztériumi engedélyeztetése egyáltalán nem volt gyors és problémamentes folyamat. Ennek nyilvánvalóan több oka is volt. Bethlen ugyan elkezdte kiépíteni a jövőbeni nemzetiségpolitika kereteit a 4800/1923. M. E. sz. törvényerejű rendeletével, melyben a trianoni békeszerződésben előírt kritériumoknak eleget téve szabályozta az egyesületalapítás és a kisebbségi oktatás kereteit és tartalmát,²⁶ mégis igyekezett lassítani Bleyer szervezetalakítási lendületét. A német követől ezért több ízben türelmet is kért, s biztosította őt arról, hogy csupán belpolitikai nehézségek állnak még útjában annak, hogy a szorgalmazott német egyesület megkezdhesse működését.²⁷

A miniszterelnöknek valóban számolnia kellett a politikai elit és a közigazgatás fenntartásaival, de az alakulás hátráltatásának más oka is volt. Erre az időre már egyértelművé vált, hogy a rendkívül agilis Bleyer veszi kezébe a magyarországi németek ügyét. Még 1921-ben német pénzen lapot indított, ami hamar népszerűvé vált, és ezen keresztül hozzalátott a vidéki lakosság megszervezésének előkészítő munkálataihoz.²⁸ A *Sonntagsblatt* – miközben nemritkán kritikus hangnemben tájé-

²⁴ Erre már 1925-ben is figyelmeztették Bleyert egy, a miniszterelnöknél tartott értekezleten. *A Bethlen István miniszterelnöknél tartott értekezlet jegyzőkönyve*. Budapest, 1925. március 7. MNL OL K28-193-1925-T-147.

²⁵ Bleyer 1931-ben már ki is dolgozta a megalakítani kívánt párt (Deutschungarische Volkspartei) programját. L. Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). *Századok*, 1977/2. 297–298.

²⁶ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Pécs: Optimum, 1989. 507–512.

²⁷ *Welczek követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak az MNNE megalakulásáról*. Budapest, 1924. augusztus 14. PA AA R 74174.

²⁸ *Welczek követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak a Sonntagsblatt támogatása ügyében*. 1923. november 5. PA AA RAV Budapest 30. 1925-ben sikerült megvenni a Sárkány Nyomdát, így bebiztosították a lap működését. Mivel a lap magántulajdonban volt, nem lehetett kötelezni arra, hogy könyvelését bemutassa az állami hivataloknak. Ezt használták ki

koztatta olvasóit a magyarországi nemzetiségpolitikáról –, rendszeresen beszámolt a különböző, német településeken aktív helyi egyesületek (német tagságú olvasókörök, gazdakörök, dalkörök) rendezvényeiről, sőt, a Bleyerrel szimpatizáló, a német országos egyesület megalakításának ötletét támogató Katolikus Népszövetség tervezett és megrendezett összejöveteleiről is.²⁹ Bleyer kormánykörökben nem volt népszerű, s nyilvánvalóan Bethlen sem kedvelte különösebben a nehezen kezelhető, határozott elképzelésekkel rendelkező politikust, s attól tartott, hogy elszabadult hajóágyúként viselkedik majd, ha a német támogatást maga mögött tudva egy nagy taglétszámú, országos szervezetet tarthat a kezében. Ezért mindenképpen el kívánta érni, hogy az országos vezetőség működését meghatározó irányító posztokon olyan személyek is jelen legyenek (lehetőleg túlsúlyban), akiknek a lojalitásában maradéktalanul megbízik, s akik szükség esetén Bleyert kordában tarthatják, ambícióit visszanyesegethetik. Ennek letárgyalásához azonban idő kellett.

1923. június 15-én a Katolikus Népszövetség pesti székházában megalakult az MNNE.³⁰ A rendezvényen több mint hatvanan vettek részt, s megválasztották az egyesület vezetőségét. A Miniszterelnökséghez is eljuttatott lista több ponton is eltér az egy év múlva, augusztus 20-án tartott hivatalos alakulóülésen elfogadottól. Nyilvánvaló, hogy az első változat tükrözte híven Bleyer és a körötte lévők valódi szándékait, az utóbbi pedig a kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeként állt össze.³¹ Az eredeti elképzelés szerint maga Bleyer lett volna az egyesület elnöke, helyettesei pedig Johannes Huber kanonok, Bleyer bizalmasa, Guido Gündisch, korábbi politikai ellenfele, ez idő tájt harcostársa, Anton Schwanauer zsámbéki földműves és Anton Potz minisztériumi titkár. A hivatalt egy ekkor még meg nem választott igazgató vezette volna, a főtitkári posztot Johann Faul-Farkas szerkesztővel és íróval töltötték volna be, akinek irányítása alatt állt volna egy titkár, ezen kívül megválasztották az egyesület pénztárosát, ellenőrét és a számvizsgáló bizottságot is. Ebben a változatban a választmánynak 43 (15 budapesti és 28 vidéki) tagja lett volna. A következő egy év tárgyalásainak eredményeként a vezetőség struktúrája és személyi állománya is átalakult – jórészt a Miniszterelnökség nyomására. A legfontosabb változás persze az volt, hogy Bleyer javaslatára – a még nagyobb bajt megelőzendő – Gratz Gusztáv volt külügyminisztert választották meg az egyesület elnökévé, így Bleyer elnökhelyettségé (igaz, ügyvezetővé) süllyedt

a németországi pénzek áramlásánál. L. *Bleyer levele Welzeck követnek*. Budapest, 1925. augusztus 9. PA AA RAV Budapest 31.

²⁹ Grósz András: *A Deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolataira (1920–1933)*. Doktori disszertáció – kézirat. Budapest: ELTE, 2014. 50.

³⁰ Schwind, 1960. 100.

³¹ *Jegyzőkönyv az MNNE alakuló közgyűléséről*. Budapest, 1923. július 15. PA AA R 74172 K110251–K110258. és Die Wahl des stellvertretenden Vorsitzenden und des Beamtenkörpers. *Sonntagsblatt*, 1924. augusztus 10. 4.

a listán.³² A helyettesek számát felemelték, olyanokat is bejuttatva közéjük, akik a kormány kérésére kerültek fel a listára. A hivatalt illetően annyi lényegi változás történt csupán, hogy Wild József parlamenti képviselőt választották meg igazgatónak, akit Bethlen is tárgyalóképes személynek tartott. Létrehoztak egy intézőbizottságot, amelybe felerészben a kormány delegálhatta a tagokat. Az eredetileg 43 főre tervezett, évente maximum kétszer ülésező választmány létszámát 81 főre emelték. (10 budapesti és 71 vidéki taggal. Utóbbiban 24 földműves és 19 egyházi személy is helyet kapott.) E két testület tagjai a rotáció értelmében időről időre leköszöntek, de újraválaszthatók maradtak. Az ügyvitelt tekintve kevésbé fontos tisztég volt ugyan a tiszteletbeli elnökség, mégis jelzésértékkel bírt, és nem kis részben önkorlátozásra felhívó szándék vezette, hogy három püspököt választottak meg erre a posztra – kifejezetten Bethlen szándékai szerint.³³

Az egyéves huzavona eredményeként kialakult kompromisszumot látva egyik fél sem lehetett maradéktalanul elégedett, de a kétségbeesésre sem volt okuk. A miniszterelnöknek sikerült elérnie, hogy ne Bleyer legyen az egyesület első embere, még ha tisztában volt is azzal, hogy a „mozgalom” fő hajtóereje ő lesz. Ennél azonban fontosabb volt az, hogy joggal remélhette, Gratz és Wild a három fős elnöki tanács tagjaként, valamint az intézőbizottságba bejuttatott bizalmi férfitjai jó esetben befolyásolhatják, szükség esetén pedig blokkolhatják Bleyer törekvéseit.³⁴ Azzal pedig, hogy ezeket a személyeket ő juttatta kulcspozícióba, természetesen fenntartotta magának a jogot arra is, hogy „szükség esetén” Bleyert mellőzve, adott esetben egyenesen Bleyer háta mögött tárgyalhasson az egyesület meghatározó pozícióban lévő személyeivel, információszerezés vagy nyomásgyakorlás céljával. Ezzel a lehetőséggel a későbbiekben többször is élt.

Bleyernek ugyan komoly engedményeket kellett tennie, de az akkori német nagykövethoz hasonlóan ő is úgy ítélte meg, hogy ügyes politikai vonalvezetéssel a helyzet menedzselhető lesz. A német iskolakérdést és az egyesületi működést szabályozó törvényi háttérrel (ekkoriban még) amúgy is biztatónak tartotta,³⁵ Gratzról és Wildról pedig (joggal) feltételezte: annak ellenére, hogy Bethlen delegáltjai, nem gerinctelenek, és tényleg hajlandók lesznek kiállni a kisebbség – általuk is vállalhatónak tartott, egyébként pedig törvényileg is garantált – jogaiért. Ráadásul így sikerült elkertülnie, hogy a főellenségnek tartott kormánybiztost, korábbi

³² Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018. 329–330.

³³ Grósz, 2014. 97.

³⁴ Spannenberger Norbert: A magyarországi németek politikai mobilizációja (1920–1945). In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes (szerk.): *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 2020. 129.

³⁵ Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). *Századok*, 1973/3. 649.

munkatársát, Steuer Györgyöt ültessék a nyakába.³⁶ Mindent egybevetve pedig az irányításban, az intézőbizottságban és a választmányban sikerült megőrizni a bleyeri vonal erős jelenlétét, utóbbiban dominanciáját.³⁷ Ráadásul biztosítékként – s ez legalább annyira fontos érv volt – a kormányzati csapdák elkerülésére tovább építette azt a párhuzamos, Németország által finanszírozott, szigorúan titokban tartott valóságot, amit a *Sonntagsblatt* alapításával és működtetésével kezdett el, s amit a következő években a fiatalabb generáció felépítésével, irányításba való bevonásával és szervezőmunkába állításával folytatott.

A kialakított rendszernek – ki nem mondottan ugyan, de – fontos eleme volt Bleyer alsóházi tagsága is, ami az egyesületet közvetlenül is a politikai élethez kapcsolta. (Lényegében ez volt az egyik ára annak, hogy Bleyer lemondott a pártalapításról.) Amikor ugyanis fel-felzólalt a parlamentben a magyarországi nemzetiségpolitika kapcsán, mindenki az MNNE tényleges (Berlinhez bekötött) vezetőjét látta benne. Az 1926-os választáson a kormánypárt támogatásával indult (jelentős, a korteskörútra felhasznált titkos németországi támogatással),³⁸ s hasonlóképpen került be a parlamentbe 1931-ben is.³⁹ Ekkor már igyekezett emelni a tétet, s ha nehezen is, de sikerült elérnie, hogy magán kívül további két MNNE-funkcionárius (Johann Faul-Farkas, Franz Kussbach) is rákerüljön a kormánypárti listára, ezek azonban – részben a közigazgatás közreműködésének köszönhetően – alulmaradtak vetélytársaikkal szemben.⁴⁰ Gratz ugyan szintén képviselő volt a vizsgált időszakban, de Bleyer és (főleg) Berlin szemében ennek a ténynek nem volt meghatározó jelentősége, hiszen őt csupán katalizátorszerepe miatt tartották fontosnak, egy másodpercig sem tekintették a magyarországi németek aktivitása szempontjából meghatározó személyiségnek.⁴¹

Az egyesület irányításában a Miniszterelnökség és Bleyer eltérő törekvései és megtett vagy meg nem tett lépései miatt időnként le-lecsapó viharok ellenére Bleyer 1933-as haláláig nem is történt lényegi változás. A vezetőségben meglévő

³⁶ *Welczek követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak*. Budapest, 1924. január 10. PA AA R 74172.

³⁷ *Welczek követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak az MNNE megalakulásáról*. Budapest, 1924. augusztus 14. PA AA R 74174.

³⁸ *Schoen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak*. Budapest, 1926. november 14. PA AA RAV Budapest 128.

³⁹ *Schoen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak*. Budapest, 1931. május 18. PA AA R 74178.

⁴⁰ *Mackensen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak*. Budapest, 1935. május 8. PA AA RAV Budapest 34.

⁴¹ Bleyer halála után, 1934-ben az MNNE vezetéséből többen is elindultak a parlamenti választáson, immár nem kormánypárti, hanem kiscgazda színekben (Franz Basch, Franz Kussbach, Árpád Török és Josef Teppert), részben demonstrálva, hogy nem bíznak már a kormány ígéreteiben, részben számot vetve azzal a ténnyel, hogy a kormány bizalma is megingott az MNNE-vel kapcsolatban. Pintér László továbbra is a kormánypárt, Gratz pedig a Polgári Szabadságpárt jelöltje volt. Ők ketten bejutottak az alsóházba, a kiscgazdapárti jelöltek azonban nem.

„egyensúly” nem borult fel, az intézőbizottságban és a választmányban – a kormányzati akaratot is figyelembe véve – zavartalanul működött a rotáció elve, konzerválva az induláskor felálló, kompromisszumra épülő viszonyokat. Annyi azonban mégis történt, hogy a Bleyer által felépített fiatalabb generáció vezéregyéniségei közül többen 1928-tól kezdve maguk is fokozatosan bekerültek a választmányba,⁴² Gratz pedig megelégedve az idővel számára mindkét irányból tarthatatlanná váló lojalitáskonfliktust, 1932-ben lemondott elnöki tisztéről.⁴³ (Előbb Bleyer, majd annak halála után Gömbös kérésére nemhivatalosan megmaradt pozíciójában, s nem választottak helyette új elnököt.⁴⁴) A helyzet azonban Bleyer távozásával valóban élessé vált, mégpedig mindkét irányzat számára, mivel az új szituáció az addig jól-rosszul működő „status quo” megbillenésével fenyegetett, sőt, a miniszterelnök az egyesület feloszlását is kilátásba helyezte. Ezt valójában senki sem akarta, ezért megindultak az egyeztetések.

Bleyer halála után az egész vezetőség visszalépett, és az ideiglenes ügyvezetéssel Bleyer régi barátját és szövetségesét, Lorenz Landgrafot bízták meg.⁴⁵ (Eközben 1933 decemberében egy hétfős, fiatalokból álló választmány vette át a Bleyer által felállított, a *Sonntagsblatt* körül működő Népinémet Munkaközösségben /Volksdeutsche Arbeitsgemeinschaft/ együttműködő fiatalok vezetését.⁴⁶) Gratzot azonban 1934-ben Gömbös felkérte, hogy hivatalosan is térjen vissza az elnöki székbe, aminek ő a következő közgyűlésen eleget is tett. A szervezet működtetése szempontjából legalább ennyire fontos kérdés volt, hogy ki vegye át Bleyer helyét. Franz Kussbach Bleyer vejeként eredetileg jó megoldásnak tűnt, de őt a kormányzat valójában mindvégig túl radikálisnak tartotta, 1935-től pedig a fiatalokat összefogó Huss-Basch csoport számára vált túl kompromisszumkésszé, mi több, a bleyeri örökség árulójává.⁴⁷ Mindeközben Basch töltötte be a közgyűlés után a főtítkári tisztet, Pintér László kanonok (a Miniszterelnökség jelöltje) pedig a szervezet igazgatója lett. A közgyűlésen szokás szerint beválasztották a vezetőségbe a kormány delegáltjait, de a szabadon választható helyekre a választmány vidéki tagjainak szavazataival csaknem kivétel nélkül a radikálisabb fiatalok hívei jutottak be. Miután azonban a fiatalok és a Miniszterelnökség illetve Gratz nézeteltérései a következő év folyamán áthidalhatatlanná váltak a szervezet célkitűzései, vonalvezetése és ezzel összefüggésben a nemzetiszocialista Németországhoz fűződő viszonya kérdésében, egy rövid

⁴² 1928-ban például Franz Basch, Max Albert, Franz Kussbach, 1929-ben Aegidius Faulstich, Matthias Annabring, 1930-ban Heinrich Mühl.

⁴³ Paál, 2018. 358–359.

⁴⁴ Uo. 360.

⁴⁵ Bellér, Béla: *Vom Volksbildungsverein zum Volksbund. Geschichte der Deutschen in Ungarn 1933–1938*. Speyer: Suevia Pannonica, 2000.

⁴⁶ Johann-Faul-Farkas, Franz Kussbach, Franz Rothen, Anton König, Aegidius Faulstich, Heinrich Mühl, Franz Basch. A munkaközösségről I. *Schoen* követ jelentése a *Német Külügminisztériumnak*. Budapest, 1931. november 13. PA AA RAV Budapest 32.

⁴⁷ Seewann, 2012. 267.

egyeztetési időszak után szakításra került sor, amelynek eredményeként Bascht és körét Gratz kizárta az egyesületből.⁴⁸

Az 1936-os közgyűlés után a radikálisabb irányvonalat képviselők majdnem teljesen kiszorultak a vezetőségből, csak mutatóban maradt közülük egy-két személy.⁴⁹ A távozókat az immár elnöki posztot betöltő Gratz igyekezett a választmány és a vezetőség „frissítésével”, valamint addig kevésbé ismert fiatalok csatornába állításával pótolni – a vidéki kapcsolati háló sérülései miatt valójában sikertelenül. A kizártak Népinémet Bajtársak néven – állandó megfigyelés mellett is – sikeresen szervekedtek tovább Németország erkölcsi és titkos anyagi támogatásával, majd a nagypolitikai eseményeknek köszönhetően 1938-ban megalakíthatták a Volksbundot. Berlin magyar kormányra gyakorolt nyomásának eredményeként sikerült azt is elérniük, hogy a szervezet 1940-ben a magyarországi németek kizárólagos érdekképviseleti szervévé váljék, egykori anyaszervezetük, a velük évek óta harcban álló, ekkor már Gratz lemondása után Pintér által vezetett MNNE működését pedig beszüntetessék.

Az MNNE szervezeti adottságai és működésének fő jellemzői

A működés és működtetés szintjei

Az MNNE anyaegyesületből (felső szint) és helyi csoportokból (alsó szint) állt.⁵⁰ A budapesti központ önálló irodát tartott fenn, amely a különböző osztályok székhelye is volt egyben. Az egyesület néhány fős kulturális, oktatási, népgazdasági, ének-zene és népművészeti, valamint jogi osztályt tartott fenn, amelyek mindegyike az egyesületi élet adott részfeladatainak működtetéséért volt felelős. Az iroda szervezte a helyi csoportokban tartandó látogatásokat, a különböző rendezvényeket, valamint a csoportok könyvtárának felállítását is.⁵¹

Az egyesület minden olyan településen alapíthatott csoportot, ahol legalább 50 állandóan ott élő, 24 évnél idősebb lakos belépett a szervezetbe. Ekkor a központból az alakuló ülésre kiszállt legalább egy, nemritkán két személy (általában a főtitkár és/vagy a titkár, de olykor többen is), és vezényletük alatt a tagok megválasztották

⁴⁸ A „fiatalok” ha teheték volna, radikálisan átalakítják az egyesületet. (Erről persze nem beszélhettek nyilvánosan.) A Tolna vármegye főispánjához befutott egyik jelentés szerint már 1934-ben a szervezet jövőbeni decentralizálásán, a mezoszint kiépítésén (terület – Gebiet, kerület – Kreis), a fiatalok és a nők egyesületi életbe való, szervezeti struktúrában is lecsapódó bevonásán gondolkodtak. Ezeket az elképzeléseket később a Volksbund megalakulásával kivétel nélkül meg is valósították. *Tolna Vármegye Vitézi Székének jelentése a főispánnak*. Szekszárd, 1934. május 23. MNL OL K 149-1934-7-2060.

⁴⁹ Neubesetzung des Vorstandes. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 4.

⁵⁰ *A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület Alapszabályai*. Budapest: Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, 1925.

⁵¹ Schwind, 1960. 103.

a háromtagú intézőbizottságot (elnök, helyettes, titkár), és a pénztárost, ellenőrt, könyvtárost, valamint természetesen a póttagokat. Ezt követte az alakulásról készített jegyzőkönyv felterjesztése a vármegyéhez (a tagok névsorával, lakcímével, az egyesületi helyiség címének megadásával), ahol az alispán megvizsgálta a dokumentumot, s ha nem voltak formai (vagy tartalmi, esetleg politikai indítatású) fenntartásai, akkor engedélyezte a helyi csoport megalakulását, az pedig ettől kezdve működhetett, s a helyi hatóságok ellenőrzése mellett rendezvényeket is tarthatott.⁵²

A csoporttagoknak tagdíjat kellett fizetniük, amelynek nagy része a központba folyt be, kisebb része pedig helyben maradt, s ott arra fordították az összeget, amire akarták (terembérlés, könyvvásárlás stb.). Bár a tagdíjfizetés kötelező volt, Budapesten sokáig szemet hunytak afölött, hogy sokan elmulasztottak eleget tenni ennek a kötelezettségnek. 1936 után azonban – nem függetlenül az egyesületen belül dúló harcoktól – azok közül is sokan megtagadták a fizetést, akikkel szemben soha nem merült fel ilyen panasz. Ez azonban lehetőséget kínált a budapesti vezetőségnek arra, hogy a Népinémet Bajtársak körét támogató renitens csoportokat feloszlassa, s ezzel az eszközzel több esetben élt is.⁵³

A Népművelődési Egyesületben sem országos, sem pedig helyi szinten nem volt női, illetve ifjúsági tagozat. Ezt a hiányosságot a Volksbund számolta fel, nyilvánvalóan németországi mintákra támaszkodva (NSDAP felépítése). Az MNNE azonban ettől eltekintve kifejezetten épített mind a nőkre, mind pedig a fiatalokra. Vezetői szorgalmazták, hogy az összejöveteleken és a rendezvényeken minél többen vegyenek részt közülük.⁵⁴ Egyértelmű, hogy nemcsak a támogatottság demonstrálása miatt fogalmazódott meg ez az elvárás a csoportvezetők felé, hanem azért is, mert az egyesület hosszútávú céljai (mint az öntudatos német ifjúság ki-nevelése) ezt követelték meg.⁵⁵ Nem véletlen tehát, hogy a közigazgatás különböző szintű vezetői többször is felhívták a Miniszterelnökség figyelmét arra a tényre, hogy a rendezvényeken résztvevők jelentős része nő vagy gyermek.⁵⁶

Az MNNE felépítéséből azonban a középszint hiányzott: nem voltak megyei vagy regionális egyesületei, amelyek az irányításuk alá tartozó helyi csoportok és

⁵² Általában a jegyző vagy az aljegyző vett részt a rendezvényeken. Olykor az is előfordult, hogy csendőrök is megjelentek az előadás előtt, és igazoltatták azokat, akik be akartak menni a helyiségbe.

⁵³ Rögtön először a közgyűlésen, ahol bejelentették, hogy aki nem egyenlíti ki a tartozását, azt kihúzzák a taglistáról.

⁵⁴ *Blaskovich Iván főszolgabíró Baranya vármegye főispánjának*. Sásd, 1934. október 12. MNL OL K 149-1934-7-2060.

⁵⁵ Az 1930-as évek elejétől kezdve Bleyer és a Munkaközösség tudatosan kezdett építeni a fiatalokra, akik az idősebb generációknál nagyobb arányban voltak nyitottak az egyesület törekvéseire.

⁵⁶ L. pl. *Blaskovich Iván főszolgabíró Baranya vármegye főispánjának*. Sásd, 1934. június 18. MNL BaML IV. 401. a. 165/1934.

a budapesti központ között közvetíthettek volna, lerövidítve ezzel az óriási távolságot, értelemszerűen megkönnyítve az információáramlást, a központ és a falvak közti kapcsolattartást. (A regionális szinteket csak a Volksbund építette ki.) Az is igaz azonban, hogy ha az alapszabályba belefoglalták volna a regionális szerveződések lehetőségét (feltéve persze, hogy erre a Miniszterelnökségtől engedélyt kaptak volna), több mint kérdéses, hogy azt fel tudták volna építeni és tudták volna működtetni. Ennek nem csupán anyagi okai voltak, hanem az égető káderhiány is leküzdhetetlen akadályt jelentett volna még ebben az időben. Jellemző, hogy ez a kérdés még a Volksbundnak is komoly kihívást jelentett a negyvenes években, pedig akkorra már az MNNE indulásához képest jóval több közép- és felsőfokú végzettségű embert értek el, illetve neveltek ki.

A két szint közötti távolság problémája az első pillanattól kezdve kiemelten kezelt kérdés volt a szervezet működtetésében. Az egyesület vezetősége igyekezett megoldást találni arra, hogy miként lehetne az ebből adódó nehézségeket legalábbis mérsékelni. A információáramlás biztosításában több szempontból is központi szerepet játszott a *Sonntagsblatt*. Egyrészt rendszeresen tájékoztatta olvasóit a várható (majd egy-két hétre rá a lezajlott), központ által szervezett helyi rendezvényekről, ezzel lényegében a szervezőmunkát is magára vállalva. Másrészt a szerkesztőség bevonta a munkába az MNNE szakértőit is, és rendszeresen válaszolt a vidékről küldött legkülönbözőbb témájú, nemritkán jogi segítséget kérő megkeresésekre. Emellett az is gyakran előfordult, hogy a szervezet vidéki tagjai ügyes-bajos dolgaikkal közvetlenül felkeresték az MNNE irodáját, vagy levelet írtak a vezetőségnek, amire választ is kaptak.⁵⁷ A fiatal aktivisták pedig őszi és tavaszi között rendszeresen látogatták a helyi csoportokat (évente legalább egyszer), előadásokat tartottak, s ilyenkor természetesen tájékoztatták is a tagságot az őket érintő aktuális helyzetről. De az országos vagy regionális rendezvényeken (svábbál, közgyűlés, zenekari verseny) is volt lehetőség a kapcsolattartásra és tájékozódásra. A Közgyűlést általában augusztusban, többnyire 20-ához kapcsolódóan tartották, míg a svábbált a báli szezonban, a Budai Vigadóban rendezték. A több ezer embert megmozgató összejövetelekre a ténylegesen működő helyi csoportok elküldték vezetőiket, illetve a bálra a fiatalok közül is pár embert, nemritkán népviseletben. Míg a Közgyűlés hivatalos – értsd: valójában politikai – rendezvény volt, amelyen a vezetőség tájékoztatta a tagságot a szervezet aktuális mutatóiról, ügyeiről és politikai helyzetéről, ami frissítette, illetve megerősítette tisztikarát, addig a bál elsősorban országos seregszemlének számított, ami demonstrálni hivatott a magyarországi népművelés sokszínűségét, kulturális kötődéseit, erejét. Mindkét esetben a hangsúly az összetartozástudat erősítésén volt.

⁵⁷ A bonyolultabb kérdéseket levélben, az egyszerűbb, egy-két szóval elintézhető ügyeket a *Sonntagsblatt* végén lévő rovatban válaszolták meg.

A rendszerben azonban volt egy láthatatlan, vagy legalábbis kifelé nem egyértelműen kitapintható valóság, amelyet Bleyer szervezett, s a legfontosabb elemeiről még magát Gratzot sem tájékoztatta. Ez a Németországból érkezett pénzek világa, illetve azok célirányos felhasználása volt. Valójában ezek nélkül a pénzek nélkül az egész rendszer nem lett volna működtethető. A magyar kormány kezdetben 12.000, majd 1929-től kezdve egy ideig alig több mint 8.000 pengővel támogatta az MNNE-t, miközben annak kiadásai – legalábbis hivatalosan – jóval meghaladták a 20.000 pengőt.⁵⁸ A különbözetről Bleyer azt állította, hogy a tagdíjból, rendezvények bevételeiből vagy a kiadványokból folyt be. Ez azonban csak részben volt igaz. A valóság az volt, hogy a Német Külügyminisztérium és a német kisebbségek támogatásában kulcsszerepet vivő, állami pénzeket is megmozgató németországi egyesület, a Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA – Egyesület a Külföldi Németéért) összességében évente jóval több, mint 100.000 pengőt fordított az egyesületre.⁵⁹ Ebből finanszírozták a *Sonntagsblattot*, a *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter* című tudományos folyóiratot, az évente kiadott kalendáriumot, a német egyetemisták számára fenntartott kollégiumot egy szerény havi ösztöndíjjal, Bleyer fiatal munkatársainak fizetését, s (részben) a németországi ösztöndíjakat is. A pénz a német követségen és a német gazdasági iroda vezetőjén, Heinrich Köhleren keresztül jutott el Bleyerhez, aki bizalmasaival együtt a szükséges célokra fordította azt.⁶⁰

Bár a kormány biztos volt a német pénzügyi támogatás létében, de 1935-ig nem volt írásos bizonyíték a kezében. Ekkor azonban Kussbach és Gratz révén tudomást szerzett a pénzáramlásról, nehéz helyzetbe hozva ezzel a sarokba szorított Huss-Basch-csoportot és a Német Külügyminisztériumot is.⁶¹ Miután az egyesületen belüli szakadás megtörtént, Németországból nem érkezett többé pénz az MNNE és az időközben átalakult, a Gratz-féle vezetés kezébe került *Neues Sonntagsblatt*-hoz, csupán a Népinémet Bajtársakhoz.⁶² Ekkortól kezdve Gratz a szervezetet és a lapot teljes egészében az immár politikai szándékból radikáli-

⁵⁸ Jahresbericht über das Vereinsjahr 1928–1929. *Sonntagsblatt*, 1929. augusztus 25. 7.; Kostenvoranschlag und Arbeitsprogramm des U. D. V. für das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 4.

⁵⁹ Tilkovszky, Loránt: *Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. 140. A Miniszterelnökség 1937-ben úgy számolt, hogy Németország 150-200 ezer pengővel támogatta korábban az MNNE-t. *Kivonat Gratz Gusztáv Miniszterelnökségnek készített feljegyzéséből az MNNE korábbi támogatása tárgyában*. D. n. [1937] MNL OL K28-210-1937-C-15561.

⁶⁰ A pénzáramlásról részletesen lásd *Mackensen* követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak. Budapest, 1935. november 21. PA AA R 74178.

⁶¹ Tilkovszky, 1989. 136–144.

⁶² A német könyveket forgalmazó, de közben a könyvtárprogramban is meghatározó szerepet játszó Kultúra Kiadó, melyen keresztül több aktivista fizetése is érkezett Németországból, és egy internátus fenntartása felett is rendelkeztek. Ráadásul 1935 végétől a *Deutscher Volksbote* című lapot is kiadták, amely öthetenként jelent meg, így hivatalosan nem kellett

san megemelt állami támogatásból finanszírozta,⁶³ illetve megpróbálta rászorítani a még meglévő tagságot, hogy a tagdíjhátralékokat és a hetilap előfizetését rendszeresen fizesse be – mérsékelt sikerrel.

Fókuszban a helyi csoportok

Az etnikai mobilizáció sikerének előfeltétele természetesen az volt, hogy a budapesti központnak sikerüljön kiépítenie egy olyan, helyi csoportokból álló, a németek által lakott területeket lefedő hálózatot, amelyre támaszkodva az megkezdheti a hosszútávú építkezést. Ezt azonban nem lehetett elérni anélkül, hogy a központtól nemritkán többszáz kilométerre fekvő falvak lakossága személyesen is megismerje az MNNE reprezentánsait, és bizalmat szavazzon rajtuk keresztül a szervezetnek, azaz, ami ezzel az első évtizedben egyet jelentett, Jakob Bleyernek. A munkát a fiatal, terhelhető, a kényelmetlenségeket még könnyebben elviselő, magukat a hatóság packázásain egyszerűbben túlvető húszas/harmincas éveiket taposó értelmiségi aktivistákra, valamint a Bleyer bizalmát élvező főtítkára (később a *Sonntagsblatt* főszerkesztőjére), Johann Faul-Farkasra bízták. Ebben – legalábbis az első néhány évben – biztosan nem volt véleménykülönbség Bleyer, Gratz és Wild között.

A helyiekkel való ismerkedés általában a taggyűjtő kiszállásokkal kezdődött, amikor is az aktivisták igyekeztek megismertetni a falvak lakosságát az egyesület céljaival, felkínálva a belépés lehetőségét. Voltak helyek, ahol azonnal sikerült összeszedni az 50 főt, de általában ez többszöri kiszállás után történt csak meg. Sok függött attól, hogy találtak-e helyben olyan személyeket, akik véleményvezérként rá tudták beszélni a lakosság egy részét a belépési nyilatkozat aláírására. Ez nem volt mindig egyszerű dolog, mivel az embereket nem csak arról kellett meggyőzni – nemritkán a helyi intelligencia és vezetők ellentétes irányú állásfoglalása mellett –, hogy kötelezzék el magukat egy addig ismeretlen szervezet mellett, de rá kellett bírni őket a tagdíjfizetésre is, ami nem is volt annyira egyszerű feladat, hisz a célközönség egy része kifejezetten szerény körülmények között élt.⁶⁴ Ha megvolt az 50 fő, akkor sem indulhatott meg azonnal az egyesületi élet, mivel a működés megkezdése a hatósági engedély megadásától függött. Arra pedig gyakran hosszú hónapokig várni kellett. Sok múlott a közigazgatás alapállásán is: az egyértelmű volt, hogy ha bármiféle formai hibát találtak a benyújtott dokumentumban, akkor nem jegyezték be a szervezetet, az viszont már az al- és főispán hozzáállásától függött, hogy azonnal felszólította-e hiánypótlásra vagy javításra az egyesületet, vagy fektette az ügyet, s csak többszöri megkeresés után volt hajlandó ismét foglalkozni

engedélyeztetni. L. erről *Pataky Tibor feljegyzése a csonkamagyarországi németégnél* észlelhető jelenségek tárgyában. Budapest, 1936. április 4. MNL OL K28-193-1936-C- 15501.

⁶³ Az 1937/38-as évre az MNNE az állami támogatásnak köszönhetően csaknem kétszer akkora (kb. 50.000 pengő) hivatalos költségvetéssel rendelkezett, mint a korábbi években.

⁶⁴ *A Siklósi járás főszołgábirája Baranya vármegye főispánjáná.*, Siklós, 1925. július 9. MNL BaML IV. 401. a. 81/1925.

a kérdéssel.⁶⁵ A legnagyobb problémát azonban nem is ez jelentette, hanem az, hogy a hatóság egyes régiókat, megyéket időlegesen – gyakran évekre – kivont a szervezés lehetősége alól. Ez történt Baranyában és Veszprém vármegyében, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egyes részein is.⁶⁶ A tilalom visszavonására pedig csak a Miniszterelnökség állásfoglalásának megváltozása s a megyei vezetésre gyakorolt nyomása után kerülhetett sor. Az idő pedig haladt, s ilyenkor az egyesület és a hatóságok közti – általában amúgy sem túl erős – bizalom tovább gyengült.

A helyi csoportok életéről meglehetősen kevés információ áll rendelkezésre. Belső dokumentum csak elvétve maradt fenn, mivel a csoportokon belül eleve meglehetősen kevés írott forrás keletkezett, s ego dokumentumból is alig ismerünk néhányat, ami ezzel a kérdéssel foglalkozik.⁶⁷ Mivel a budapesti központ iratanyaga is megsemmisült, így egyesületi oldalról általában csak a *Sonntagsblatt* cikkeiből, híradásaiból, s elvétve a német követség Berlinbe továbbított jelentéseiből értesülhetünk arról, hogy mi történt a vidéki sejtekben. Jóval több információ maradt fenn a kérdésről az egyházi és világi közigazgatás jelentéseiben, amelyek megfelelő forráskritika alkalmazásával jól használhatók a rekonstrukciókban.

Nyilvánvaló, s valójában minden egyes szervezetre vonatkoztatható tény, hogy a tagcsoportok aktivitása sohasem egyforma. Függetlenül a vezetők elkötelezettségétől és tehetségétől, a csoportok nyitottságától, anyagi helyzetétől (rendelkeznek-e saját egyesületi helyiségekkel, tudnak-e könyveket, újságokat, esetleg hangszereket vásárolni stb.) és belső dinamikájától, valamint persze a külső körülményektől – jelen esetben főleg a közigazgatás, az egyházi emberek és a helyi intelligencia támogató vagy éppen akadályozó hozzáállásától.

A polgárosodottabb településeken korábban is működtek olvasóköri, dalköri vagy gazdaköri, így természetesen a lakosság aktívabb része számára voltak a közösségi összejöveteleknek keretei.⁶⁸ Az azonban már legtöbbször helyen kérdésként merült fel, hogy az új egyesületi formát miként kell, illetve lehet tartalommal megtölteni. A problémát természetesen érzékelték Budapesten is, ezért a *Sonntagsblatt* a mintaadás szándékával 1930-ban megjelentetett egy rövid ismertetőt is arról, hogy egy jól működő csoport (Mucsfa) heti tevékenysége miként is néz(het)

⁶⁵ A közigazgatás vezetőinek alapállásáról l. Marchut Réka: A helyi közigazgatás viszonya a német kisebbségi törekvésekhez (1920–1940) In: Eiler – Tóth, 2020. 47–64.

⁶⁶ Bellér, 1973. 665., 668.

⁶⁷ A ritka kivételek közé tartozik Georg Fischer lipódi lakos önéletrajza, melyet Norbert Spannenberger használt fel a magyarországi németek politikai mobilizációját vizsgáló elemzésében. L. Spannenberger, 2020. 133–134.

⁶⁸ Az egyesületekről s azok állami ellenőrzéséről l. Vitári Zsolt: Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen. *Diké*, A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata, 2019/1. 119–123.

ki.⁶⁹ (Minden este 7-től felolvasást tartottak az újságokból. Az egyéb programok ezután következtek. Hétfőn számolást tanítottak, kedden megbeszélték egy adott könyv részleteit, szerdán a könyvtár könyveiből humoros előadásokat tartottak, csütörtökön az énekkar adott koncertet, szombaton felolvasást tartottak a könyvtár könyveiből, vasárnap este a helyi együttes koncertet adott.) A hétköznapok természetesen csak ritkán s csak kevés településen nézhettek így ki. Ez a fajta rendszeresség, főleg hosszútávon minden bizonnyal tarthatatlan volt, még Mucsfán is. Először is azért, mert a legtöbb helyi csoportnak az egyesületi helyiség megszerzése csak álom maradt.⁷⁰ Ahol azonban rendelkeztek is saját vagy bérelt, egész héten rendelkezésre álló központtal, ott sem tette lehetővé a mezőgazdasággal foglalkozó településeken az élet ritmusa a rendszeres, naponkénti összejárást. Tavasztól őszt végéig ugyanis a lakosság aktív része általában hajnaltól napnyugtáig a földeken dolgozott, s este már nem volt ereje részt venni a különböző programokon, legfeljebb néha-néha vagy rendkívüli eseményekkor. (Az persze könnyen előfordulhatott, hogy az idősebb generáció az évnek ebben a részében is gyakrabban használta ki a rendelkezésre álló lehetőséget.)

Jól tudták ezt a budapesti központban is, ezért a helyi egyesületek számára kiemelkedő jelentőségű kulturális előadásokat a késő őszt és kora tavasz közötti időszakban tartották meg az aktivisták. Ezek természetesen előre leszervezett összejövetelek voltak. A tervről értesíteni kellett a főszolgabírókat (egyes időszakokban és helyeken a főispánt is), s az előadónak a településre való megérkezését követően jelentkeznie kellett a jegyzőnél.⁷¹ Ez elvileg egyszerű ügymenetnek tűnt, de mégis gyakran csúszott szándékos vagy véletlen hiba a megvalósításba – mindkét fél részéről. Előfordult, hogy a hatóságok nem időben kapták meg az értesítést az MNNE szándékairól. Ilyenkor vagy elnézően szemet hunytak, vagy pedig nem engedélyezték az összejövetelt, s ebben az esetben egy más időpontot kellett kitzúzni annak megtartására. Előfordult az is, hogy időjárási vagy egészségügyi veszélyhelyzet miatt tiltottak le rendezvényeket (ma már nehéz eldönteni, hogy indokoltan vagy a helyzetet kihasználva). Másfelől viszont az MNNE vagy az aktivistái is követtek el olyan hibákat – főleg a kezdeti időszakban, illetve a Bleyer halálát követő években –, amelyek legtöbbször a hatóság retorzióját (a gyűlések eltiltását) vonták maguk után. Nem jelentették be időben a tervezett rendezvényeket, vagy nem jelentkeztek be a település vezetőinél. Külön kategóriát jelentett azonban az a helyzet, amikor a közigazgatás tudatosan szabotálta el egy-egy településen vagy

⁶⁹ Bildung und Brüderlichkeit. Aus dem Leben zweier vorbildlicher Ortsgruppen des U. D. V. *Sonntagsblatt*, 1930. május 25. 10. Idézi Schwind, 1960. 104.

⁷⁰ Sok csoport az összejöveteleit az étterem vagy a kocsmá külön helyiségeiben tartotta.

⁷¹ A baranyai szervezkedést 1927-ben a főispán még ennél is jobban korlátozta volna: szerinte a helyi szervezeteket a budapesti központ nélkül, a már meglévő egyéb helyi egyesületekre építve kellett volna megalakítani, még hozzá úgy, hogy a helyi hatóságnak kellett volna kezdeményezően fellépnie. Ez nem valósult meg. L. Bellér, 1973. 668.

régióban az előadások megtartását.⁷² Ezekben az esetekben azon volt a hangsúly, hogy a központ és a helyi szervezet közötti információáramlást megtörjék, vagy legalábbis akadályozzák, esetleg a német csoportok komfortérzetét csökkentse, figyelmükbe idézve, hogy zavartalan működésük csak addig lehetséges, amíg azt az állam érdekeit képviselő közigazgatás engedélyezi. Az ilyen – „nevelő célzatú” – fellépésre rengeteg példa volt az MNNE fennállása alatt.

Az anyaegyesület küldöttei kulturális és gazdasági tárgyú előadások tartására voltak jogosultak. Politikával nem foglalkozhattak a rendezvényeken, erre szigorúan ügyeltek a hivatalból kirendelt jegyzők vagy helyetteseik, akik nemritkán már az egyesület belső ügyeiről való tájékoztatást is politizálásként értelmezték.⁷³ Olykor helyben is figyelmeztették erre az előadót, de a főszolgabírónak küldött jelentésükben egészen biztosan beszámoltak a „kihágásról”. Amennyiben valaki több településen sem tartotta tiszteletben a „játékszabályokat”, biztos lehetett abban, hogy erről a legmagasabb szintre is eljut az információ, aminek komoly következményei is lehettek: legsúlyosabb esetben az, hogy az aktivisták egy időre nem kereshették fel az adott vidék csoportjait, a „vétkes” azonban biztosan nem.⁷⁴

Az előadók hétvégenként, általában szombaton érkeztek (nemritkán párban) arra a településre, amelynek tagsága előtt beszéltek. Sokszor azonban két fellépésük is volt, s ebben az esetben még aznap vagy másnap délelőtt átmentek a szomszéd faluba. Olyan is előfordult azonban, hogy vasárnap egy harmadik előadás megtartását is felvették a programba, ha a szomszédos települések nem feküdtek messze egymástól. Hacsak lehetett vonattal, esetleg autóbusszal érkeztek, de ha a falunak nem volt saját állomása, akkor a szomszédos települések valamelyikére, ahonnan a felkeresni kívánt csoport egyik tagja vitte át őket lovaskocsival, esetleg motorbiciklivel. Az is előfordult, hogy a közelben fekvő falvakat gyalogosan közelítették meg az őket várók kíséretében. Az MNNE törekedett arra, hogy egy-egy adott régióba lehetőleg mindig ugyanazokat a személyeket küldje, akikhez így a csoportoknak kialakult a személyes kötődése. Ezt csak tovább mélyítette, hogy az aktivisták az esetek többségében az egyesület valamelyik tagjánál, általában a vezető pozícióban lévő személyek egyikénél töltötték az éjszakát, s ilyenkor alkalmuk nyílt a közvetlen, ellenőrzéstől mentes beszélgetésekre is. Egyáltalán nem véletlen, hogy a vidéki csoportok erősen kötődtek az őket évente egyszer-kétszer felkereső személyekhez, s amikor a harmincas évek közepén ezek jelentős része kikerült az MNNE-ből, lojalitáskonfliktusként élték meg a helyzetet, hisz számukra az egyesületet ezek a fiatal, intelligens emberek testesítették meg, akik évről

⁷² Marchut, 2020. 60.

⁷³ Uo. 61.

⁷⁴ Az 1930-as években sűrűn előfordult az is, hogy a rendezvényeken való részvételt szigorúan a helyi tagságra korlátozták. Mivel azonban egy családból általában csak a családfenntartó férfi iratkozott be a szervezetbe, így sikerrel zárták ki a nőket és a fiatalokat az összejövetelekről. L. Vitári, 2019. 128.

évre visszatértek hozzájuk, s értük nemritkán a hatóságok általi egzeciroztatást is vállalták.⁷⁵ A helyettük beállított új, fiatal küldötteket általában már nem fogadták olyan lelkesen, mint a kizártakat, annál is inkább, mert ezek is szervezkedni kezdtek a háttérben, újságokat, nyomtatványokat küldtek nekik, s titokban időnként fel is keresték őket.⁷⁶

Az aktivisták kulturális, mezőgazdasági és ritkábban egészségügyi előadásokat tartottak a hallgatóságnak. Az MNNE hivatalában kiválasztották a témákat az adott szezonra (ősztől tavaszig), s mivel az aktivisták egy helyre általában csak egyszer, maximum kétszer jutottak el egy évben, fejenként nem kellett egyszerre túl sok szöveggel készülniük. Megjelenésük már önmagában is eseményszámba ment a falvakban. Miután megtartották előadásaikat, mód nyílt arra is, hogy a hallgatóság anyanyelvén kérdéseket tegyen fel nekik, és elbeszélgessenek velük. A kapcsolódásnál még fontosabb volt azonban, hogy a beszédekben, beszélgetésekben igyekeztek az egyesület legfontosabb üzeneteit célba juttatni: a közös származás, az összetartozás tudata, az anyanyelv megőrzésének fontossága, a német oktatás jelentősége rendre előkerült az alkalmakkor. A közigazgatás megfigyelői szerint túlságosan is sokszor, és túlságosan hangsúlyosan.⁷⁷ Miután az aktivisták távoztak a faluból, a helyi vezetésre maradt a közösség szervezése. Az MNNE úgy próbált meg segítséget nyújtani a hétköznaphoz, hogy például daloskönyvet adott ki, amit olcsón megvásárolhatott mindenki, kedvezményes áron könyvtárhoz juttatta a helyi egyesületeket, segített megszerezni színdarabok, népszínművek szövegkönyveit. A helyi rendezvényekről a *Sonntagsblatt* rendszeresen beszámolt, hisz a lap idővel egy komoly levelezőhálózatot épített ki.⁷⁸

Az MNNE vezetősége tisztában volt azzal, hogy szükség lenne a regionális rendezvényekre, továbbképzésekre, tanfolyamokra is, hogy az egymástól nemritkán elszigetelt közösségek megismerhessenek más német településeket. Évente egyszer ezért zenekari versenyt rendeztek, amikor több – egymástól azért nem túlzottan messze fekvő – település zenekarai mérték össze a tudásukat. A rendezvényeket előre meghirdették a *Sonntagsblatt*-ban is, így nemritkán 50-60 km-es távolságból is útra keltek az érdeklődők, általában több ezren.⁷⁹ Emellett időnként vezetői tanfolyamokat is tartottak, általában szintén járási szinten, ahol az egyesületi étellel, hivatalos köteleességekkel és jogosítványokkal kapcsolatos ismeretekkel látták el

⁷⁵ A vidéki csoportoknál is lecsapódó belső feszültségről összefoglalóan lásd Pataky, 1936. április 4.

⁷⁶ Bellér, 2000. 86.

⁷⁷ A jegyzők és a főszołgabírók jelentéseinek egy jelentős része egyértelműen politizálásnak tartotta az aktivisták előadásait, és helytelenítette azokat.

⁷⁸ A legaktívabb személyek leveleit a lap rendre közölte, mint olyan tájékoztatókat, amelyek a többi csoport számára is példát mutathatnak. Ezek általában az „MNNE hírei” rovatban kaptak helyet.

⁷⁹ Mágocsón például 1934-ben 8-10.000 ember jött össze. Erstes schwäbisches Volksfest in Mágocs. *Sonntagsblatt*, 1934. június 17. 2-6.

a megjelenteket. De tartottak népdal- és mezőgazdasági tanfolyamokat is. Ezeknek a gyakorisága természetesen meg sem közelítette a Volksbund későbbi aktivitását: az MNNE-nek ugyanis sem a káderállománya, sem a rendelkezésre álló pénze nem volt összevethető a Volksbundéval. Ráadásul, míg az előbbinek folyamatosan számolnia kellett a közigazgatás akadékoskodásaival, tiltásaival, a Volksbund ebben a kérdésben majdhogynem szabad kezet kapott.

A számok tükrében

Az MNNE-nek 220 településen voltak tagjai, és összesen 192 helyen alapított csoportot.⁸⁰ Ezek közül időnként egy-egy feloszlott a kitartó érdeklődés hiánya miatt, de a Bleyer halálát követő elbizonytalanodás, majd az aktivisták kiszorítása mélyrepülésbe taszította az egész egyesületet: 1936 végére a belső statisztikák szerint már csak 117 csoportja maradt.⁸¹ Ráadásul többségük nem is értett egyet a vezetésben történt változással, s valójában kivárt: tagdíjat nem fizetett, nem vette át az ajándékba küldött kalendáriumokat, s volt, hogy az új titkárokat sem fogadta.⁸² Természetesen a taglétszámon is meglátszott a változás. Miközben 1931-ben még 27.500 tagja volt a szervezetnek, 1936-ra ez a szám ötödére olvadt.⁸³ A hivatalos statisztika szerint ezt a lélekszámot sikerült stabilizálni, sőt, 1938-ra már 12.000-re növelni, de ennek az állításnak a valóságtartalmát a kizártak megkérdőjelezték.⁸⁴

Az egyesület belső anyagainak megsemmisülése miatt az MNNE aktivitásának számszerű rekonstrukciójánál elsősorban a *Sonntagsblatt* beszámolóira kell támaszkodnunk. A Közgyűlés elé tárt – természetesen nem ellenőrizhető – beszámolók szerint a budapesti központ évente 1-3.000 levelet kapott, ami óriási szám, s ebben még nem voltak benne a személyes konzultációk. Utóbbiakat a húszas évek második felében hivatalosan 3-5.000-re tették.⁸⁵ Ezek a számok még bizonytalanabbnak tekinthetők, de nyilvánvalóan tartalmazták az aktivisták vidéki látogatásai során folytatott megbeszéléseket is. A vidéki kiszállások száma sem határozható

⁸⁰ Überblick über die verflossenen zwei Vereinsjahre. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 2.

⁸¹ Bericht des Generalsekretärs über das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1937. június 20. 3.

⁸² Az MNNE vezetősége eljuttatta a Belügyminisztériumhoz azoknak a nevét, akik az egyesület nevében előadást tarthatnak a helyi csoportoknak. (Faul-Farkas János főtitkár, Annabring Mátyás, Bäuml Vilmos, König Antal szerkesztő, valamint Léber Lajos, Herzog József, Feule György egyesületi titkárok, Stumpf György ügyvéd és Riegler Rezső tanár.) L. *A Kalocsai járás főszofigabirája a települések vezetőinek és a csendőrség parancsnokságának*. Kalocsa, 1937. november 20. MNL BML IV. 903. a. 153/1937.

⁸³ Eröffnung der Generalversammlung. *Sonntagsblatt*, 1932. augusztus 28. 2.; Bericht des Generalsekretärs über das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1937. június 20. 3. A Kongresszust megelőzte a tagsági igazolványok cseréje. Ezek után a tagság létszáma 5.646 főre csökkent. *Jelentés a belügyminiszternek az MNNE 1936-os Kongresszusáról*. Budapest, 1936. augusztus 26. MNL OL K 28-208-136-C-15667.

⁸⁴ Die Vollversammlung beginnt. *Sonntagsblatt*, 1939. április 30. 2.

⁸⁵ 1928-ban például 3000 levélről és 5000 szóbeli konzultációról számoltak be. Jahresbericht über das Vereinsjahr 1927–28. *Sonntagsblatt*, 1928. augusztus 26. 7.

meg pontosan, de ebben az esetben a hetilap jobb fogódzót nyújt, mivel minden héten beszámolt a következő héten tartandó (s gyakran az elmúlt héten megtartott, vagy elmaradt) előadásokról.

A rendezvények több mint 90-95 százalékát október és április között tartották, igazodva a mezőgazdaság éves ritmusához. Ezen belül is különösen sokat bonyolítottak le decemberben, januárban és februárban. 1927 és 1933 között, tehát abban az időszakban, amikor az egyesület tevékenységének keretei már stabilizálódtak, s még nem érezte hatását a szervezet vezetésében később kirobbant válság, évente 180 és 270 közötti eseményről számolt be a *Sonntagsblatt*, amelyek közül viszonylag kevés olyan akadt, amelyen a központ munkatársai ne lettek volna jelen, pontosabban, amelyeket ne a központ szervezett volna.⁸⁶ (Utóbbiak nagy része március 15-ei rendezvény vagy műkedvelő színelőadás volt.) A jó szónoki képességű Franz Basch például 1927-től kezdve tartott előadásokat vidéken. Az első évben még csak 25-öt, a rákövetkezőben már 61-et, 1933-ban pedig 52-t. A mezőgazdasági előadásokat tartó Max Albert 1926-ban 13 kiszállással kezdett, 1927-ben már 64 előadást tartott, 1928-ban 55-öt, 1933-ban pedig 42-t. Johann Faul-Farkas ugyan ezekben az években 44-et, 42-t, 41-et és 40-et.⁸⁷ Természetesen rajtuk kívül más aktivisták is járták a falvakat (a számuk változó, de mindvégig meglehetősen alacsony maradt), azonban ők voltak azok, akik az MNNE fennállása alatt leggyakrabban keresték fel a helyi csoportokat.

Az 1935 után bekövetkezett törést az is jól mutatja, hogy 1937-re és 1938-ra a hetilapból rekonstruálható események száma hozzávetőleg 150-re, illetve 130-ra esett vissza.⁸⁸ Ennek oka feltehetően nem az új aktivisták alkalmatlanságában keresendő, hanem inkább abban a tényben, hogy radikálisan visszaesett a tagcsoportok száma, s a magukat fel nem oszlatók között is akadtak olyanok, amelyek nem voltak hajlandók szóba állni a központ küldöttjeivel. Ráadásul sokáig a közigazgatás sem vett tudomást arról a tényről, hogy a kormányzat beállt az egyesület új vezetősége mögé, s egy kalap alá vette a Huss-Basch csoport egyesületből távozó tagjait az új aktivistákkal, megnehezítve ezzel a szervezet helyi csoportjainak áthangolását a „mérsékelt” irányvonalra.⁸⁹

⁸⁶ Az éves beszámolókon valamivel magasabb számokról beszéltek, mint amennyi a lap beszámolóiból rekonstruálható. Az 1927/28-as évben például 290 előadást említettek meg. Jahresbericht über das Vereinsjahr 1927–28. *Sonntagsblatt*, 1928. augusztus 26. 7.

⁸⁷ A kiszállásokról és rendezvényekről lásd a következő, településszintű adatbázis: Eiler Ferenc (összeáll.): A magyarországi német szervezetek helyi és regionális aktivitása 1924 és 1945 között. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/nemet-aktivitas-1924-es-1945-kozott> (Letöltés ideje: 2023. március 25.)

⁸⁸ Georg Feule például a *Sonntagsblatt* beszámolója szerint 1937-ben 28, 1938-ban 36, 1939-ben 26 helyre szállt ki előadást tartani. Josef Herzog 1937-ben 25-re, 1938-ban 38-ra, 1939-ben 25-re.

⁸⁹ *A Kalocsai járás főszolgabírája a települések vezetőinek és a csendőrség parancsnokságának*, Kalocsa, 1937. november 20. MNL BML IV. 903. a. 153/1937.

Az önművelés támogatása, az anyanyelv megőrzése, a közösségépítés és a helyi egyesületek belső életének mozgásban tartása volt a célja az MNNE könyvtár-programjának, amelyet németországi támogatásból finanszírozott.⁹⁰ Az anyaegyesület összesen 139 helyi csoportot juttatott német könyvtárhoz, de volt néhány vándorkönyvtára is.⁹¹ Ezek általában kb. 150 könyvből álltak, s a német irodalom klasszikusaiból válogatták össze őket. Később, a harmincas évek második felében a magukat feloszlató helyi csoportok könyvtárait a budapesti központ igyekezett visszaszerezni – minimális sikerrel. (Többségüket később átvette a Volksbund.) Emellett az MNNE minden évben megjelentetett egy kalendáriumot is, amelyet a tagok automatikusan megkaptak, ha befizették az éves tagdíjat. A húszas évek közepén még 20.000 példányt nyomtak belőle, de ez a szám gyorsan visszaesett 16.000-re, 1936-ban pedig már 10.000-re.⁹² A radikális csökkenés is egyértelmű jele volt a tagság lemorzsolódásának, a Huss-Basch-csoport irányába való – nem is oly lassú – átrendeződésnek.

Mérleg

Az MNNE ugyan alapszabálya szerint kulturális egyesület volt, de soha, egyetlen másodpercre sem gondolta komolyan senki (sem az állam, sem az egyesület tényleges vezetői), hogy valójában ne egy – egyesületi keretek közé zárt – politikai formáció volna.⁹³ Szinte a semmiből kezdte meg az építkezést 1923/24-ben, s komoly erőfeszítések árán sikerült elérnie, hogy a legtöbb németek által (is) lakott településen helyi csoportjai alakuljanak. Ezek a csoportok jól-rosszul, de működtek, s a szükséges külső impulzust a *Sonntagsblatt*-tól, az aktivisták látogatásaiból, valamint a regionális és országos rendezvényekből kapták. Azonban sem az alapszabályba foglalt szervezeti keretek, sem pedig a magyar kormány kisebbséggel kapcsolatos alapállása nem hatott a szervezeti integráció elmélyülésének irányába, ezért egy adott ponton, a karizmatikus vezető halálával a látens feszültségek napvilágra kerültek, súlyos válságba taszítva ezzel az egyesületet, mindkét oldalról megkérdőjelezve létének jogosultságát is. Furcsamód azonban a válság maga, a nemcsak a vezetésben, hanem a tagságban is érzékelhető megosztottság volt a bizonyítéka annak, hogy az egyesület valóban elindult a közösségteremtés irányába, hisz a kirobant ellentétek már nem hagyták közömbösen sem magát a tagságot, sem pedig a német falvak lakosságát. Az MNNE megtette az első, meghatározó

⁹⁰ A könyvtárprogram kezdeteiről lásd *Bleyer levele Welczeck* követnek, Budapest, 1925. február 11. PA AA RAV Budapest 31.

⁹¹ Jahresbericht von Dr. Franz Basch. *Sonntagsblatt*, 1934. augusztus 26. 5

⁹² Der Jahresbericht. *Sonntagsblatt*, 1927. augusztus 28. 5.; Bericht des Generalsekretärs über das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1937. június 20. 3.

⁹³ Spannenberger, 2020. 128–130.

lépést az önálló entitás megteremtése felé, a Népinémet Bajtársak „váltóállítása” után pedig a Volksbund egy új (világ)politikai helyzetben folytatta a megkezdett munkát: egyfelől kiterjesztve és elmélyítve az integrációt, másfelől azonban kizárólagosságra való törekvésével tovább is mélyítve a magyarországi németsegen belüli törésvonalat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület Alapszabályai.* Budapest: Magyarországi Német Népművelődési Egyesület, 1925.
- Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). *Századok*, 1973/3. 644–686.
- Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975.
- Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). *Századok*, 1977/2. 270–319.
- Bellér, Béla: *Vom Volksbildungsverein zum Volksbund. Geschichte der Deutschen in Ungarn 1933–1938.* Speyer: Suevia Pannonica, 2000.
- Bericht des Generalsekretärs über das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1937. június 20. 3.
- Bildung und Brüderlichkeit. Aus dem Leben zweier vorbildlicher Ortsgruppen des U. D. V. *Sonntagsblatt*, 1930. május 25. 10.
- Bleyer Jakab: A hazai Németiség. *Budapesti Szemle*, 1917/március. 428–441.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005. 112–123.
- Der Jahresbericht. *Sonntagsblatt*, 1927. augusztus 28. 5.
- Die Vollversammlung beginnt. *Sonntagsblatt*, 1939. április 30. 2.
- Die Wahl des stellvertretenden Vorsitzenden und des Beamtenkörpers. *Sonntagsblatt*, 1924. augusztus 10. 4.
- Eiler Ferenc (összeáll.): *A magyarországi német szervezetek helyi és regionális aktivitása 1924 és 1945 között.* <https://kisebbssegkutato.tk.hu/adatbazis/nemet-aktivitas-1924-es-1945-kozott> (Letöltés ideje: 2023. március 25.)
- Eiler Ferenc: A magyarországi német szervezetek történelempolitikai törekvései és a német kisebbségi sajtó (1921–1944). In: Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés. Emlékezet, identitás, politika.* Budapest: Pesti Kalligram, 2018. 87–117.
- Eröffnung der Generalversammlung. *Sonntagsblatt*, 1932. augusztus 28. 2.
- Erstes schwäbisches Volksfest in Mágocs. *Sonntagsblatt*, 1934. június 17. 2–6.

- Fata, Marta: Minderheitenkonzeption und –politik Jakob Bleyers. In: Hambuch, Wendelin (Hg.): *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933)* Budapest: St. Gerhards-Werk Ungarn, 1994. 13–28.
- Grósz András: *A Deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori disszertáció – kézirat. Budapest: ELTE, 2014.
- Jahresbericht über das Vereinsjahr 1927–28. *Sonntagsblatt*, 1928. augusztus 26. 7.
- Jahresbericht über das Vereinsjahr 1928–1929. *Sonntagsblatt*, 1929. augusztus 25. 7.
- Jahresbericht von Dr. Franz Basch. *Sonntagsblatt*, 1934. augusztus 26. 5.
- Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3. 219–241.
- Kostenvoranschlag und Arbeitsprogramm des U. D. V. für das Vereinsjahr 1936/37. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 4.
- Marchut Réka: A helyi közigazgatás viszonya a német kisebbségi törekvésekhez (1920–1940) In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes (szerk.): *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 2020. 47–64.
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Pécs: Optimum, 1989.
- Neubesetzung des Vorstandes. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 4.
- Orosz László: A „nemzeti kisebbségek megtartása életbevágó érdeke a jövődö magyar államnak [...]” Bleyer Jakab kormányzati szerepvállalása (1919–1920) a hazai németiség nemzetiségi törekvéseinek kontextusában. In: Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám (szerk.): *Veritas Évkönyv 2021*. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2022. 173–189.
- Paál Vince: *A politika és a publicisztika vonzásában. Gratz Gusztáv pályafutása*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018.
- Pritz Pál – Marchut Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőtérben Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 2017/1. 5–40.
- Schödl, Günter: Ungarns deutsche Bewegung und mitteleuropäische Politik am Vorabend des ersten Weltkriegs. In: Schödl, Günter (Hg.): *Formen und Grenzen des Nationalen*. Erlangen: 1990. Institut für Gesellschaft und Wissenschaft (IGW) an der Universität Erlangen-Nürnberg, 327–355.
- Schwind, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1960.
- Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2012.
- Spannenberger Norbert: A magyarországi németek politikai mobilizációja (1920–1945). In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes (szerk.): *A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó, 2020. 126–142.

- Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005.
- Tilkovszky Loránt: A Bleyer-portré problematikus vonásai. *Történelmi Szemle*, 1993/3–4. 259–278.
- Tilkovszky Loránt: Bleyertől Baschig. In: Uó: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs: JPTE TK, 1997. 56–72.
- Tilkovszky Loránt: A budapesti SUEVIA vándorcsoportjainak jelentései a magyarországi németiség helyzetéről 1934 nyarán. In: Bósze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, 2000. 89–107.
- Tilkovszky, Loránt: *Teufelskreis. Die Minderheitenfrage in den deutsch-ungarischen Beziehungen 1933–1938*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Tilkovszky Loránt – Weidinger Melinda: Magyar memorandum és német válasz. II. rész. *Századok*, 2004/1. 159–206.
- Überblick über die verflrossenen zwei Vereinsjahre. *Sonntagsblatt*, 1936. augusztus 23. 2.
- V. Windisch Éva: A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete (1867–1900). II. rész. *Századok*, 1964/5-6. 1104–1128.
- Vitári Zsolt: Minderheitenrecht in Ungarn in der Zwischenkriegszeit und dessen Anwendung im Alltag am Beispiel der Ungarndeutschen. *Diké, A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata*, 2019/1. 118–144.
- Windisch, É. V.: Die Entstehung der Voraussetzungen für die deutsche Nationalitätenbewegung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Acta Historica*, 1965/1–4. 3–55.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK:

- A Bethlen István miniszterelnöknél tartott értekezlet jegyzőkönyve*. Budapest, 1925. március 7. MNL OL K 28-193-1925-T-147.
- A Budakörnyéki járás főszolgabírója a főispánnak*. Budapest, 1940. február 1. MNL OL K 28-194-1940-H-15446.
- A Kalocsai járás főszolgabírója a települések vezetőinek és a csendőrség parancsnokságának*. Kalocsa, 1937. november 20. MNL BML IV. 903. a. 153/1937.
- A Siklói járás főszolgabírója Baranya vármegye főispánjának*. Siklós, 1925. július 9. MNL BaML IV. 401. a. 81/1925.
- Baranya vármegye főispánja a belügyminiszternek*. Pécs, 1939. november 15. MNL OL K 149-1939-8-5725.
- Blaskovich Iván főszolgabíró Baranya vármegye főispánjának*. Sásd, 1934. június 18. MNL BaML IV. 401. a. 165/1934.

- Blaskovich Iván főszolgabíró Baranya vármegye főispánjának.* Sásd, 1934. október 12. MNL OL K 149-1934-7-2060.
- Bleyer levele Welczeck követnek.* Budapest, 1925. február 11. PA AA RAV Budapest 31.
- Bleyer levele Welczeck követnek.* Budapest, 1925. augusztus 9. PA AA RAV Budapest 31.
- Erklärung,* Budapest, 1932. július. PA AA RAV Budapest 33.
- Jegyzőkönyv az MNNE alakuló közgyűléséről.* Budapest, 1923. július 15. PA AA R 74172 K110251–K110258.
- Jelentés a belügyminiszternek az MNNE 1936-os Kongresszusáról.* Budapest, 1936. augusztus 26. MNL OL K 28-208-136-C-15667.
- Kivonat Gratz Gusztáv Miniszterelnökségnek készített feljegyzéséből az MNNE korábbi támogatása tárgyában.* D. n. [1937] MNL OL K 28-210-1937-C-15561.
- Köpke, külügyminisztériumi osztályvezető összefoglalója Kányával folytatott megbeszéléséről.* Berlin, 1926. október 23. PA AA R 74176.
- Mackensen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1935. május 8. PA AA RAV Budapest 34.
- Mackensen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1935. november 21. PA AA R 74178.
- Pataky Tibor feljegyzése a csonkamagyarországi németsegnél észlelhető jelenségek tárgyában.* Budapest, 1936. április 4. MNL OL K 28-193-1936-C-15501.
- Schoen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1931. november 13. PA AA RAV Budapest 32.
- Schoen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1926. november 14. PA AA RAV Budapest 128.
- Schoen követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1931. május 18. PA AA R 74178.
- Sz. és D. n. Másolat a 10173/1938. VII. res. B.M. sz. iktatmányból.* MNL OL K 28-210-1938-C-16396.
- Tolna Vármegye Vitézi Székének jelentése a főispánnak.* Szekszárd, 1934. május 23. MNL OL K 149-1934-7-2060.
- Welczeck követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak a Sonntagsblatt támogatása ügyében.* 1923. november 5. PA AA RAV Budapest 30.
- Welczeck követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak.* Budapest, 1924. január 10. PA AA R 74172.
- Welczeck követ jelentése a Német Külügyminisztériumnak az MNNE megalakulásáról.* Budapest, 1924. augusztus 14. PA AA R 74174.